

УДК 65.012.124(045)

**ПРАГМАТИЧНА І КОНЦЕПТУАЛЬНА СКЛАДОВІ
КОМУНІКАТИВНОЇ РОЛІ “ДОВІРЕНИЙ ДРУГ”
В ДІАЛОГАХ РОМАНУ СОЛА БЕЛЛОУ “ГЕРЗОГ”**

С.Г. Коротка, канд. філол. наук (Київ)

Стаття фокусується на аналізові складових комунікативної ролі “довірений друг” в діалогічних інтеракціях роману Сола Беллоу “Герzog”. Обґрунтовується психотипологічна обумовленість ролі. Описуються стратегії ввічливості, акти, що загрожують позитивному і негативному “обличчю” співрозмовника, непрямі мовленнєві акти, маніпулятивні форми впливу на інтерактанта тощо як прагматичні засоби маніфестації ролі, що віддзеркалюють її когнітивні параметри.

Ключові слова: діалог, когнітивні параметри ролі, комунікативна роль, прагматичні засоби, психотипологічний.

Короткая С.Г. Прагматическая и концептуальная составляющие коммуникативной роли “доверенный друг” в диалогах романа Сола Беллоу “Герzog”. Статья фокусируется на анализе составляющих коммуникативной роли “доверенный друг” в диалогических интеракциях романа Сола Беллоу “Герzog”. Обосновывается психотипологическая обусловленность роли. Описываются стратегии вежливости, позитивные и негативные ликоповреждающие акты, косвенные речевые акты, манипулятивные формы воздействия на интерактанта как прагматические средства манифестации роли, отражающие ее когнитивные параметры.

Ключевые слова: диалог, когнитивные параметры роли, коммуникативная роль, прагматические средства, психотипологический.

Korotka S.G. Pragmatic and conceptual components of the communicative role “trusted friend” in dialogues of the novel of Saul Bellow “Herzog”. This article focuses on analysis of the communicative role “trusted friend” in dialogical interactions in the novel of Saul Bellow “Herzog”. It substantiates the role determination by the psychotypological criterion, describes the pragmatic Politeness strategies as well as Negative and Positive face-threatening acts, indirect speech acts, manipulative forms of influence on interactant as pragmatic means of the role manifestation, reflecting the cognitive role parameters.

Key words: communicative role, dialogue, pragmatic means, psychotypological criterion, cognitive role parameters.

Одним із складних і досі не вирішених питань у сучасній лінгвістиці і, зокрема, германістиці, є проблема визначення й параметризації комунікативних ролей. Це питання є проблемним з огляду на комплексний характер і багатоаспектність самого феномену комунікативної ролі, пов'язаного, у концептуальному аспекті, із мовною і комунікативною свідомістю рольових агентів і у комунікативному плані – із дискурсивною і інтерактивною природою ролі.

Сьогодні можна умовно визначити два вектори наукових пошуків у площині аналізу комунікатив-

них ролей. Одним з напрямів розгляду цієї проблеми є усвідомлення комунікативних ролей як системи комунікативних вчинків, визначеної соціальними і психологічними характеристиками особистості: її статусом, віком, статтю, належністю до певного психологічного типу тощо (Я.О.Бондаренко, О.М. Галапчук, В.І. Карасик, Ю.Н. Караулов, Н.В. Петлюченко, Ю.П. Платонов, А.А. Пушкин, К.Ф. Седов [1–4; 7–10]). Відповідно до цього напряму комунікативні ролі вивчають у ракурсі їх кореляції з мовною і комунікативною свідомістю учасників спілкування. Протилежним вектором на-

укових пошуків є усвідомлення комунікативної ролі як виключно інтерактивного феномену в аспекті його релевантності для змістовно-формальних характеристик діалогічного мовлення на основі аналізу процедурної інфраструктури інтеракцій (М. Везерел, Г. Джефферсон, І.М. Лавріненко, Г. Сакс, І.С. Шевченко, Е.Щеглофф [6; 11; 13–16]).

Водночас, незважаючи на безперечний науковий інтерес до вивчення параметрів, складників, функцій і чинників комунікативних ролей, проблему не можна вважати остаточно висвітленою. Зокрема, залишається недослідженим і, відповідно, потребує вивчення, прагматичний параметр комунікативної ролі у його взаємозв'язку з когнітивним планом ролі, що є предметом аналізу даної статті, зумовлюючи її актуальність у науковому плані.

Метою статті є визначення прагматичної й когнітивної специфіки комунікативної ролі як взаємопов'язаних маніфестацій цього складного лінгвокогнітивного і лінгвокомунікативного феномену.

Мета реалізується у наступних завданнях: проаналізувати мовленнєві тактики інтерактанта, що репрезентує себе у ролі “довірений друг”; виокремити основні прагматичні вияви ролі, визначити низку концептуальних ознак ролі і особливості їх реалізації у прагматичному плані.

Об'єктом вивчення є комунікативно-рольова специфіка діалогів англomовного роману Сола Беллоу “Герzog”.

Предметом дослідження є особливості маніфестації комунікативної ролі “довірений друг” з огляду на прагматичні й концептуальні параметри цієї ролі.

Матеріалом, використаним для аналізу, є діалоги між дійовими особами роману Сола Беллоу “Герzog” – зокрема, між головним героєм Мозесом Герзогом і його другом Валентайном Герсбахтом, у яких розкривається комунікативна особистість цього персонажа у сукупності взаємопов'язаних рольових позицій.

Зважаючи на специфіку жанрів романів Сола Беллоу як інтелектуальної психологічної прози, основні комунікативні ролі персонажів віддзеркалюють їх характеристики як мовних і комунікативних

особистостей насамперед за психологічним типом. Безумовно, мовлення дійових осіб дозволяє визначити комунікативні ролі, що визначаються не лише за психологічним критерієм, але й за іншими ознаками: гендерною, національною, професійною, віковою. Так, у діалогах з Герзогом Валентайн Герсбахт, використовуючи просторічну і ненормативну лексику, програє гендерну роль “справжнього чоловіка”, етномарковану роль “єврея” (через численні вкраплення у його мовленні просторічного ідишу). Проте зазначені ролі представлені в діалогічних інтеракціях занадто схематично і підпорядковані ключовій комунікативній ролі, що зумовлена соціопсихологічним типом цього мовця. Саме психологічний тип, до якого належить Валентайн Герсбахт, визначає особливості сприйняття, інтерпретації й створення ним вербальних повідомлень, його мовленнєву поведінку у діалогічних інтеракціях, окреслює загальні контури комунікативної особистості цього персонажа.

Мовленням Валентайна Герсбахта індексується така провідна комунікативна роль, як “довірений друг” (у сучасному типознавстві модельною особистістю для програвання цієї ролі вважається Віктор Гюго [5, с. 10–11; с. 434–440]).

Когнітивним планом ролі є концепти *спілкування, дружба, підтримка, участь, доцільність, спільні цінності, відданість, почуття обов'язку*, а також пропозиції “*йому можна довіряти*”, “*на нього можна покластися*”, “*їм можна користуватися*”, “*люди для нього – найважливіше*”. Концептуальні ознаки ролі віддзеркалюють такі соціопсихологічні характеристики ролі, як “етика” і “екстраверсія”.

Мовленнєвими тактиками суб'єкта, що репрезентує себе у ролі “довірений друг” (або розподіляється у таку рольову категорію інтерактантами), є вираження розуміння, співчуття, підтримки, визнання у дружбі (*There's nothing – nothing! – you could do to shake my friendship*) [18, с. 79], пристосовування до стилю співрозмовника: з чоловіками він використовує “чоловічий стиль” спілкування (оперативна роль “справжній чоловік”), є підкреслено грубим, вживає ненормативну лексику: *Hell*

with that. (...). *I know Mady is a bitch* [18, с. 79]; з жінками – уникає такої лексики, є ввічливим і галантним. Одним із оперативних варіантів ролі є рольова позиція “мученик” (“я стільки для тебе роблю, а ти навіть не помічаєш”):

I can take what you've done to me"

Moses, astonished again, said, What have I done to you? [18, с. 79].

Тип мовленнєвої поведінки, пов'язаний із комунікативною роллю “довірений друг”, визначається насамперед інструментальною (“я хочу допомогти”) й інтеракційною (“я хочу спікуватися з тобою / вами, бути з тобою / вами у контакті) цілями, котрим підкорена мета саморепрезентації. Для досягнення зазначених цілей використовуються переважно стратегії позитивної ввічливості [12].

Отже, прагматичною складовою ролі “довірений друг”, що програється Валентайном Герсбахтом, є використання таких засобів позитивної ввічливості, як: маркери належності до певної соціокомунікативної групи, оперування знанням інформації про слухача, ствердження спільності поглядів, взаємності, вираження симпатії. Зокрема, належність до спільної групи індексується: а) за національно-етнічною ознакою, що виявляється вживанням слів і фраз на ідиші (*Let's cut out all the shrick; Hob es in drerd; That klippa*) [18, с. 79], в тому числі звертань *bruder* (брат) і *chaver* (приятель) [18, с. 77]; б) за гендерною ознакою (“розмова чоловіка з чоловіком”) із використанням просторічної і ненормативної лексики: *That's no shit and you know it* [18, с. 79]; *But you're effing it up with all this egoistical shit* [18, с. 79]. Герсбахт оперує знанням інформації про слухача (*You've taken care of her for some time, okay, I know*) [18, с. 79], стверджує спільність з ним поглядів (*I know Mady is a bitch. And maybe you think I never wanted to kick Phoebe in the ass (...) But that's the female nature*) [18, с. 79], виражає симпатію (*You and she – it's no secret from anybody – are the two people I love most*) [18, с. 79].

За допомогою засобів позитивної ввічливості активуються такі оперативні варіанти ролі “довірений друг”, як “помічник”, “співчуваючий”, “свій в

дошку”, “такий, що не покине у скрутну годину”.

Водночас, поряд із засобами позитивної ввічливості, прагмалінгвістичною складовою рольової поведінки Валентайна Герсбахта під час спілкування з головним героєм є використання актів, що загрожують позитивному і негативному обличчю співрозмовника. Зокрема, такі акти здійснюються у формі вираження незадоволення, обвинувачень і навіть образ у поєднанні з прямою індексацією того, що мовцю не подобається певний аспект мовленнєвої поведінки слухача. У наведеному нижче фрагменті діалогу доказом того, що вербальні дії Валентайна Герсбахта дійсно загрожують позитивному обличчю співрозмовника, свідчить зворотній мовленнєвий хід-самозахист у формі непрямого хеджованого питання з ілокуцією констататива-виправдання (“Я чесний з тобою”), що демонструє реакцію людини, “враженої” такою несподіваною некооперативною поведінкою. Проте такий хід провокує наступний мовленнєвий хід-обвинувачення, який знов загрожує позитивному обличчю слухача.

I didn't ask you that. My question was only about Sunday night. You've got to learn what the score is. God damn it! If you don't level with me, I can't do a frigging thing for you.

Why shouldn't I level with you?. Moses was astonished by this vehemence, by Gersbach's fierce, glowing look.

You don't. You're damn evasive [18, с. 79].

Інша група актів, що загрожують обличчю співрозмовника, пов'язана з виявом байдужості мовця щодо збереження позитивного обличчя слухача, що виявляється: а) перебільшеним вираженням мовцем своїх емоцій (*Hell with that (...). I know Mady is a bitch*) [18, с. 79]; б) приниженням слухача, прямим зазначенням того, що мовець не поділяє його цінностей (*You've got to learn what the score is. God damn it! If you don't level with me, I can't do a frigging thing for you*) [18, с. 79]; в) порушенням тем, що є неприйнятними (наприклад, теми сексуального життя слухача: *Are you sure you didn't make a pass?; Did you try anything?* [18, с. 79].

Реалізуючи по відношенню до головного героя комунікативну роль “довірених друзів”, Валентайн Герсбахт застосовує також акти, що загрожують “негативному обличчю” його співрозмовника. Це, зокрема, мовленнєві акти поради і попередження, за допомогою яких стверджуються майбутні дії слухача і, тим самим, на нього здійснюється певний тиск щодо необхідності виконання таких дій: *So I must warn you, chaver, get off the lousy details. Just knock off all chicken shit, and be absolutely level and serious* [18, с. 78]; *Maybe you should sleep separately* [18, с. 78].

Акти, що загрожують обличчю слухача, дозволяють визначити оперативні варіанти ролі “довірених друзів”: “радник”, “обвинувач”, “такий, що каже правду у вічі”. Когнітивним обґрунтуванням значених ролей є такі концепти і пропозиції фрейму “друг”, як “відвертість”, “відкритість”, “довіра”, “висловити правду у вічі”.

Отже, концептуальним планом оперативних ролей, що активуються актами, які загрожують обличчю співрозмовника (“радник”, “обвинувач”, “такий, що каже правду у вічі”), і ролей, які реалізуються засобами позитивної ввічливості (“помічник”, “співчуваючий”, “свій в дошку”, “такий, що не покине у скрутну годину”) є різні концепти предметно-акціонального фрейму “друг”. З одного боку, це концепти “відвертість”, “відкритість”, “правда у вічі” (така складова фрейму “друг” активується, зокрема, англійськими прислів’ями *A friend’s frown is better than a foe’s smile* [17] (Краще гірка правда від друга, ніж лестоці від ворога), *False friends are worse than open enemies* [17] (Нещирі друзі гірше ніж вороги). З іншого боку, ролі, що виконуються із дотриманням позитивної ввічливості, ґрунтуються на концептах “довіра”, “терпіння”, “допомога” (таку частині фрейму “друг” віддзеркалює, зокрема, англійське прислів’я *A friend is never known till needed* [17] (Друг пізнається у негоді).

Ключова комунікативна роль, що програється Валентайном Герсбахтом, розпізнається і підтримується іншими інтерактантами, в тому числі головним героєм: *He’s the only reliable person on*

the scene. I trust him. He’s been an awfully good friend [18, с. 58].

Водночас, залежно від контекстуальних змінних, лінгвістична і прагматична складова комунікативної ролі “довірених друзів” можуть бути індексами гетерогенної рольової категорії “приспосованець”, “облудник”, “людина без власного обличчя”: *he makes all sorts of people feel that he was exactly what they’ve been looking for* [18, с. 264]; *People say that Gersbach imitates me – my walk, my expressions. He’s second Herzog* [18, с. 235].

Отже, матеріал статті дозволив нам дійти висновку щодо обумовленості комунікативної ролі “довірених друзів” етико орієнтованим психологічним типом виконавця даної ролі. Зазначеній ролі підпорядковано дві групи гетерогенних оперативнорольових варіантів: 1) “відданий друг”, “турботливий”, “людина, що вміє слухати”, з використанням засобів інтимізації, хеджування, мітігації, формул зацікавленості, підтримки, маркерів належності до певної соціокомунікативної групи; 2) “радник”, “такий, що каже правду у вічі”, що індексуються актами, які “загрожують обличчю” співрозмовника. Концептуальним планом гетерогенних “етичних” ролей є різні концепти предметно-акціонального фрейму “друг”: з одного боку, “довіра”, “терпіння”, “допомога”, з іншого – “відвертість”, “відкритість”.

Перспективним напрямом подальших наукових досліджень у ракурсі комунікативно-рольового аналізу діалогів художньої прози є, на наш погляд, встановлення рівня сумісності різних рольових позицій учасників на підставі особливостей використання ними лінгвопрагматичних засобів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондаренко Я.О. Дискурс акцентуованих мовних особистостей : комунікативно-когнітивний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Я.О. Бондаренко. – К., 2002. – 248 с.
2. Галапчук О.М. Вікова диференціація стратегій і тактик дискурсу в сучасній англійській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / О.М. Галапчук. – Х., 2000. – 18 с.
3. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дис-

курс / В.И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002 а. – 476 с. 4. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность / Ю.Н. Караулов. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 264 с. 5. Крегер О. Типы людей и бизнес / О. Крегер, Д. Тьюсон; пер. с англ. В.Г. Панова. – М. : АСТ: Астрель, 2005. – 457 с. 6. Лавриненко И.Н. Мена коммуникативных ролей как операциональная метадискурсивная категория / И.Н. Лавриненко // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В.Н. Каразіна. – 2012. – № 1023. – С. 47–51. 7. Петлюченко Н.В. Феномен харизми: аспекти дослідження // Наук. вісник Волин. нац. ун-ту імені Лесі Українки. Серія “Філологічні науки”. – № 5. – 2008. – С. 476–482. 8. Платонов Ю.П. Социальные статусы и социальные роли. Copyright 2007: Элитариум — Центр дистанционного образования. – Режим доступа: www.elitarium.ru. 9. Пушкин А.А. Прагмалингвистические характеристики авторитарной языковой личности : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. фил. наук : спец. : 10.02.19 “Теория языкознания” / А.А. Пушкин. – Чебоксары, 1992. – 16 с. 10. Седов К.Ф. Речевое поведение и типы языковой личности / Культурно-речевая ситуация в современной России / К.Ф. Седов [та ін.]. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000. – С. 298–311. 11. Шевченко И.С. Метадискурсивные категории диалогического дискурса / И.С. Шевченко // Функциональная лин-

гвистика : сб. науч. работ / Крым. республ. ин-т последиплом. пед. образования; науч. ред. А.Н. Рудяков. – № 2. – Т. 2. – Симферополь, 2011. – С. 292–294. 12. Brown P. Politeness: Some Universals in Language Usage / P. Brown, S. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 345 p. 13. Jefferson G. ‘Side sequences’ / G. Jefferson ; David Sudnow ed. // Studies in social interaction. – New York : Free Press, 1972. – P. 294–338. 14. Sacks H. Lectures on Conversation / H. Sacks ; ed. by G. Jefferson, E.A. Schegloff. – Oxford : Wiley-Blackwell, 1992. – Vol. 1, 2. – 1520 p. 15. Schegloff E.A. “On the Organization of Sequences as a Source of ‘Coherence’ in Talk-in-Interaction” / E.A. Schegloff ; in B. Dorval (ed.) // Conversational Organization and its Development. – Norwood, New Jersey : Ablex, 1990. – P. 51–77. 16. Wetherell M. Positioning and interpretative repertoires: Conversation analysis and post-structuralism in dialogue / M. Wetherell // Discourse and Society. – 1998. – Vol. 9. – P. 387–412.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

17. English Proverbs and Sayings [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.baidak.com/english-proverbs>. 18. Saul Bellow. Herzog. – New York : Fowcett Crest Book, 1970. – 416 p.